

ՍԱՂՄՈՍՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՆԱԽՕՐԻՆԱԿԸ*

7. ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԵՆԱԳԻՐ ՀՈՒՆԱՐԵՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես հայերեն թարգմանության, այնպես նաև նրա նախօրինակի բնագրական քննության համար կարևոր է պարզել, թե որ հունարեն խմբագրությունից է ծագում հայերեն բնագիրը: Ա. Ռալֆսը սաղմոսների իր օգտագործած հունարեն ձեռագրերը և օժանդակ թարգմանական բնագրերը բաժանել է վեց խմբի՝ արևմտյան, վերինեգիպտական, ստորինեգիպտական, որոգինյան, լուկիանյան և խառը: Ընդ որում, ակնհայտ բնագրական առանձնահատկություններով իրարից տարբերվում են միայն առաջին հինգ խմբերը: Վերջինը հրատարակչի իսկ վկայությամբ հարում է լուկիանյան խմբագրությանը⁶⁰: Ուշագրավ է, որ խմբագրություններից ոչ մեկն էլ միասնական չէ, այսինքն հաճախ իրար հակադրվում են միևնույն խմբի ձեռագրերը: Այս հանգամանքը թեև դժվարացնում է հայերեն թարգմանության սկզբնագիր-խմբագրության բացահայտումը, այնուամենայնիվ ելք գտնել հնարավոր է: Ամենապարզ միջոցը, ըստ երևույթին, հավելյալ հատվածների համեմատությունն է: Սակայն նախքան դրան անցնելը նշենք հունարեն խմբագրությունների պայմանական հապավումները. Ա—արևմտյան, Վ—վերինեգիպտական, Ս—ստորինեգիպտական, Ռ—որոգինյան, Լ—լուկիանյան, Խ—խառը, Պ—Պեշիտտա⁶¹:

ԺԳ, 1. Հայ=ԼԽ* Պ. չիք «ոչ ոք է մինչև ի մի»:
ԺԳ, 3=Լ Խ Պ. չիք «գերեզման բաց է կոկորդ, մոցա, լեզուք իրեանց նեմգաորք Լոնն: Թոյնք իծից ի ներքոյ շրթանց մոցա. որոց բերանք անիծիք և դառնութեամբ լի են: Երազ են ոտք մոցա հեղուլ զարին: Բեկումն և թշուառութիւն ի ճանապարհս մոցա: Եւ զճանապարհս խաղաղութեան ոչ ծանեան: Ոչ է երկեղ առաջի աչաց մոցա» (հմմտ. Հոովմ. Գ, 13—18)⁶¹:

ԺԷ, 14=Ռ Լ Պ. «Որոտաց Տեր յերկնից և բարձրեալն ետ զձայն իր ի կարկուտ և ի կայծակումս հոր»:
Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԺԷ, 20=Ռ* Լ Պ. չիք «Փրկեսցէ զիս ի թշնամեաց իմոց հզօրաց և յատելեաց իմոց»:

ԻԱ, 26=Ա Լ Խ*. «Ի քէն է գովութիւն իմ, յեկեղեցիս մեծս օրհնեցից զքեզ»:
Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԻԴ, 14=Վ* Ս* Ա* Ռ* Լ Խ* Պ. չիք «և անուն Տեառն երկիդածաց իւրոց»:

* Աստղանիշով հղվում են այն դեպքերը, երբ հայերեն թարգմանությունը համընկնում է որևէ խմբագրության միայն մի ձեռագրի:

⁶¹ Թեև ոսկանյան Աստվածաշնչում այս հատվածը կա, սակայն բացահայտորեն ավելացված է հրատարակչի կողմից: Այդ է վկայում Ոսկանի թողած լուսանագրությունը իր հրատարակության հիմք-ձեռագրի՝ Մատենադարանի № 180 Աստվածաշնչի 288ր թերթում. տե՛ս Ս. Քոլաբջյան, Հեթում Բ-ի ձեռագիր Աստվածաշնչը և ոսկանյան հրատարակությունը, «Լճմիածին», 1966, ԺԱ—ԺԲ, էջ 123—124:

* Ծարուհակված «Լճմիածին» ամսագրի 1975 թվականի №№ Ա և Դ-ից:

⁶⁰ Rahlfs, S. 70.

⁶¹ Վերջինս նշում ենք, քանի որ, ինչպես հետագայում կտեսնենք, նույնպես առնչվում է հայերեն թարգմանության հետ:

ԻԵ, 1=Ո* Ե՛ Կատարած. աղմուս Ի Դաիթ: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԼԷ, 21=Ս Ա* Ո* Լ Խ* Պ. չիք «և ընկեց զիս զսիրելիս որպէս զմեռեալ սղծեալ»:

ԽԱ, 10=Ս Ո Լ Խ Պ. չիք «ընդէ՛ր մերծեցեր զիս»: ԾԲ, 2=Ս Ա* Ո* Լ Խ Պ. չիք «ոչ որ է մինչև ի մի»: Հմմտ. ԺԳ, 1:

ԾԵ, 13=Ս* Ա Լ Խ. «Փրկեցեր զանձն իմ ի մահուանէ, զաչս իմ յարտաւանգ»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԿԱ, 9=Ա. (") Ո Պ. «զի Աստուած օգնական է մեր յախտեանս ժամանակաց»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԿԶ, 2=Ս Ա Ո* Լ Խ*. «Աստուած, ողորմեա մեզ և օրհնեա զմեզ, երևցոյ զերեսս քո ի մեզ և ողորմեա մեզ»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԿԺ, 2=Ս Ա Ո* Լ Խ* Պ. «Աստուած, յօգնել ինձ նալեա, և Տէր, յընկերել ինձ փութա»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

Հ, 21=Ս Ա Լ Խ. «Յանախեցեր ի զօրութիսն քո, դարձար և միխթարեցեր զիս, և ի խորոց երկրէ միւսանգամ հաներ զիս»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ՀԱ, 19=Ո Պ. չիք «և յախտեանս յախտեմից»:

ՀԶ, 9=Վ* Լ Խ Պ. «Կամ ի սպա՞ռ արգելցէ զողորմութիսն իւր յինձն, կամ կատարեա՞ց զբան իւր ազգէ մինչև յազգ»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

Զ, 1=Վ* Ա* և Եթովպ. թարգմ. «Ի կատարած. վսմն ոմնանաց. սաղմոս յԱսափ. հինգերորդ շաբաթոց»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

Զ, 9=Ո* Լ Խ. չիք «և ասեմ քեզ»:

ԶԺ, 17=Ս* Ա* Ո* Լ Խ Պ. «Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տէր. զգործս ձեռաց մերոց աջողեա ի մեզ»: Ընդգծվածը չիք Վ խմբագրության մեջ:

ՂԱ, 10=Ս* Ա Ո* Լ Խ* Պ. «Զի ահա թշնամիք քո, Տէր, զի ահա թշնամիք քո կորիցեմ»: Ընդգծվածը չիք Վ խմբագրության մեջ:

ՂԲ, 3=Ո Լ Խ Պ. «Ամբարձան գետք ի Տէր, և համարձին գետք զձայնս իւրեանց. յարիցեմ գետք ի գնացս իւրեանց»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ՂԳ, 23=Ա Լ Խ Պ. «Հատուցէ մոցա Տէր ըստ անօրէնութեան մոցա, ըստ չարութեան մոցա կործանեցէ զմոսա Տէր Աստուած մեր»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ՂԴ, 4=Վ* Ս* Ո* Լ Խ Պ. չիք «զի ոչ մերժէ Տէր զժողովորդ իւր»:

ՂԵ, 9=Ա Լ Խ Պ. «Լերինք ցնծասցեն առաջի Տեսան, զի գալ և հասեալ է Տէր ի դատել զերկիր»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԳ, 1=Լ. «Սաղմոս Ի Դաիթ. Ի վերայ աշխարհագործ արարածոց»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԸ, 3=Ս* Ո* Ա* Լ Խ Պ. «Զարթիք փառք իմ, զարթիք սաղմոսիւր և օրհնութեամբ»: Ընդգծվածը չիք Վ խմբագրության մեջ:

ԾԺԱ, 1=Ա Ո* Լ. «Ալէլուիա. Ի վերայ ապաշխարութեան. Անգեալ և Զաքարիայ»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԺԵ, 14=Ո* Լ Խ* Պ. «Զաղօթս իմ Տեսան տաց՝ առաջի ամենայն ժողովրդեան մորա» չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԺԸ, 17=Ո* Լ Խ. «Հարեր զկապանս իմ, քեզ մատուցից պատարագ օրհնութեան, և զանուն Տեսան կարդացից»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԺԸ, 56=Խ*. «Սա եղև ինձ ճանապարհ ի կեանքս, զի զարդարութիսն քո խնդրեցի»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԺԸ, 104=Վ* Ս Ա Լ* Խ. «Ի պատուիրանաց քոց իմացեալ՝ առեցի զամենայն ճանապարհս չարաց, զի դու օրէնագետ արարեր զիս»: Ընդգծվածը չիք Ո խմբագրության մեջ և Պեշիտտայում:

ԾԼԴ, 17=Ս* Ո* Ա* Լ Խ* Պ. չիք «Ունչս ունին և ոչ հոտոտին: Ձեռս ունին և ոչ շօշափեն, ոտս ունին և ոչ գնան, և ոչ գոյ բարբառ ի կոկորդս մոցա» (հմմտ. ԾԺԳ, 6—7):

ԾԼԵ, 16=Ս* Ո* Ա* Լ Խ Պ. չիք «Ո ևման ջուր յապառած վիմէ, զի յախտեան է ողորմութիսն մորա» (հմմտ. Բ. Օր. Ը, 15):

ԾԼԵ, 26=Ս* Ա Լ Խ Պ. չիք «Խոստովան եղերոք Տեսան տերանց, զի յախտեան է ողորմութիսն մորա»:

ԾԼԶ, 1=Լ. «Ի Դաիթ. Ի ձեռն Երեմիայի. ամենան յերթացեցոցն»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

ԾԽԴ, 6=Վ* Ա Ո* Լ Խ Պ. չիք «և զզօրութիսն քո պատմեցեմ» (հմմտ. ԾԽԴ, 11):

ԾԽԶ, 8=Ս Ա Ո* Լ Խ. «Զգեցոց զերկիսն ամպովք, պատրաստ արար զանձն իւր յերկիր: Բուտոց զխոտ ի յերինս, զդալարի ծառայութիսն մարդկան»: Ընդգծվածը չիք Վ խմբագրության մեջ և Պեշիտտայում:

ԾԽԺ, 1=Ա Լ. «Ալէլուիա. Անգեալ և Զաքարիայ»: Ընդգծվածը չիք մյուս խմբագրություններում:

Բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ թեև առանձին խմբագրությունների որոշ ձևագրեր ալել կամ սլա-կաս հատվածներով շեղվում են մյուսներից, բայց հայերեն թարգմանությունը համապատասխանում է բոլոր վեց խմբագրություններին⁶²: Հասկանալի է, որ դրանք թվարկելը իմաստ չունի, քանի որ բնագրերի առնչակցությունը պարզելու գործին ոչնչով չի կարող օգնել⁶³:

Նշված 39 դեպքերում հայերեն թարգմանությունը 34 անգամ համընկնում է լուկիանյան, 29 անգամ՝ խառը, 24 անգամ՝ որոգիմյան, 23 անգամ՝ արևմտյան, 17 անգամ՝ ստորինգիպտական և 6 անգամ՝

⁶² Հմմտ., օրինակ, ԽԺ, 6. Ծ, 9. ՀԺ, 19. ՂԵ, 10. ԾԺԳ, 7. ԾԺԸ, 1 և այլն:

⁶³ Միակ բացառությունը արված է ԻԴ, 14 համարում, ի նկատի ունենալով այն, որ զարմանալիորեն այստեղ յուրաքանչյուր խմբագրություն (բացի լուկիանյանը) ներկայացված է միայն մի ձևագրով կամ բնագրով:

ԽԵ, 9=Վ* Լ Խ Պ. Աստուծոյ փխ Տեառն:
 ԽԵ, 15=Վ* Ո* Խ* Պ. Կա Աստուած (1-ին):
 ԽԸ, 18=Ա Լ Խ. Կա տան:
 ԾԲ, 2=Վ. գրադրութիւն փխ գրարի:
 ԾԴ, 9=Լ Խ. Կա Աստուծոյ:
 ԾԵ, 3=Լ Խ Պ. չիք ատրց:
 ԾԶ, 5=Ա Պ. մարդ փխ մարմին:
 ԾԷ, 8=Լ Խ. մերժեցես փխ փրկեցես:
 ԾԸ, 13=Ա Լ. Տեառն փխ Աստուծոյ:
 ԾԹ, 13=Լ Պ. լերկրին փխ ի լուսն:
 ԾՁ, 8=Ս* Լ Պ. Կա փառք իմով:
 ԾՂ, 6=Խ*. չիք Աստուած (1-ին):
 ԾՃ, 12=Ո Պ. զտողովորդ փխ զօրէն:
 ԿԲ, 6=Ո* Լ Պ. բերան փխ անուն:
 ԿԲ, 12=Ս* Ա. Տէր փխ Աստուած:
 ԿԴ, 8=Ա* Լ Խ. Կա ցածուցանէ:
 ԿԴ, 9=Ս*. երկրի փխ ծագաց:
 ԿԴ, 13=Ո* Լ Խ*. գեղեցկութիւնք փխ լերինք:
 ԿԷ, 29=Ս Վ* Լ* Պ. հաստատեցն փխ արարեր:
 ԿԸ, 11=Ս Վ* Խ* Պ. խոնարհեցողի փխ ծածկեցի:
 ԿԸ, 30=Ա Ո* Լ Պ. չիք երեսաց:
 ԿԹ, 5=Ս Վ* Լ Պ. Աստուած փխ Տէր:
 Հ, 14=Վ* Պ. չիք զամենայն:
 Հ, 20=Վ* Լ. չիք դարձեալ:
 ՀԱ, 17=Լ*. Տեառն փխ նորա:
 ՀԱ, 19=Ս*, Արար. թարգմ. Կա սուրբ:
 ՀԲ, 18=Լ Խ. Կա տարագիր (zzzz(*):
 ՀԳ, 5=Ա* Ո* Լ. զեղս փխ զմոտս:
 ՀԳ, 15=Ս* Վ*, Արար. թարգմ., Պ. սաստիկս փխ
 Եթեմմա:
 ՀԵ, 13=Ս* Վ*, Արար. թարգմ. Կա զամենայն:
 ՀԷ, 33=Արար. թարգմ. Կա անցին:
 ՀԸ, 51=Ս Խ* Պ. չիք լերկրին:
 ՀԹ, 4=Ա* Լ* Խ* Պ. Կա զօրութեանց:
 ՀԹ, 8=Վ* Ո* Պ. չիք Տէր:
 ՀԹ, 13=Խ*. չիք ամենայն:
 ՀԹ, 14=Լ Խ Պ. երէ փխ միայն:
 ՋԳ, 6=Ո* Լ Պ. չիք Տէր:
 ՋԴ, 5=Ա Ո Պ. փրկիչ փխ փրկութեան:
 ՋԵ, 14=Խ*. Կա Աստուած:
 ՋԷ, 19=Ս Վ* Ա. չիք և մերձաւորս:
 ՋԸ, 28=Վ*, Արար. թարգմ. Կա զամենայն:
 ՋԹ, 43=Ո Լ Խ. նեղաց փխ թշնամեաց:
 ՋՂ, 51=Ա Լ. չիք Տէր:
 ՋԹ, 4=Ա* Լ Խ. Կա Տեառն:
 ՂԳ, 19=Ո* Լ Խ Պ. չիք Տէր:
 ՂԴ, 28=Ա Լ Խ. Կա Տէր:
 ՂԵ, 3=Լ Խ. երկրի փխ աստուծոյ:
 ՂԶ, 7=Ա Ո*. Կա Տէր:
 ՂԷ, 1=Ո* Պ. չիք Տէր:
 ՂԸ, 5=Ա Լ* Խ. Աստուծոյ փխ Տեառն:
 ԾԲ, 1=Ա* Պ. ոսկերք փխ փոր:
 ԾԳ, 1=Լ Խ*. մեծվայելչութիւն փխ վայելչութիւն:
 ԾԴ, 18=Ս* Պ. Տեառն փխ անտառի⁶⁹:

ԾԳ, 19=Արար. թարգմ., Պ. Կա զծամ:
 ԾԴ, 15=Խ*, Արար. թարգմ. Կա ասէ:
 ԾԵ, 35=Խ. անդոյ փխ երկրի (*):
 ԾԶ, 44=Ս* Լ Խ*. Կա Տէր:
 ԾԷ, 10=Ա Լ Պ. հօգորիչ փխ օգնական:
 ԾԸ, 9=Լ Խ* Պ. Կա Տէր:
 ԾԹԱ, 4=Ա. Կա Տէր:
 ԾԹԳ, 13=Ս Լ Խ Պ. չիք զամենայն:
 ԾԹԴ, 6=Վ*. Կա Տէր:
 ԾԹԵ, 4=Ս* Ո* Պ. չիք ամենայն:
 ԾԹԷ, 12=Ա* Ո* Պ. չիք զխորիսիս:
 ԾԹԸ, 24=Վ*, Արար. թարգմ., Պ. Կա եկայք:
 ԾԹԹ, 28=Ս* Ա Խ*. Կա Տէր:
 ԾԹՂ, 6=Վ*. չիք յամենայն:
 ԾԹՂ, 7=Ս Ա Խ. Կա Տէր:
 ԾԹՂ, 47=Ա* Ո Պ. չիք լոյծ:
 ԾԹՂ, 85=Վ* Ո* Պ. չիք Տէր:
 ԾԹՂ, 97=Ո* Պ. չիք Տէր:
 ԾԹՂ, 149=Լ*. Կա Տէր:
 ԾԹՂ, 168=Ս* Ո* Լ*. չիք Տէր:
 ԾԹՂ, 170=Ա Լ Խ. Կա Տէր:
 ԾԹԹ, 7=Ա* Պ. չիք ի տարապարտոց:
 ԾԻԲ, 1=Վ*, Արար. թարգմ., Կա Տէր:
 ԾԻՁ, 5=Ս* Լ Խ. չիք մարդոյ:
 ԾԻԷ, 2=Ա* Ո* Պ. Կա ձեռաց:
 ԾԻԸ, 4=Ա Լ. Կա ամենայն:
 ԾԼԱ, 9=Լ Խ*. Կա ցնծալով:
 ԾԼԴ, 1=Ս* Վ*, Արար. թարգմ., Կա Տեառն:
 ԾԼԴ, 3=Ա Պ. չիք Տէր:
 ԾԼԴ, 8=Վ. Կա զամենայն:
 ԾԼԴ, 9=Արար. թարգմ., զօրս փխ ծառաց:
 ԾԼԵ, 24=Ս Ա, Արար. թարգմ. Կա ի ձեռաց:
 ԾԼԷ, 4=Վ* Պ. չիք զամենայն:
 ԾԼԸ, 5=Վ*. չիք զամենայն:
 ԾԼԸ, 13=Ո* Լ Խ* Պ. չիք Տէր:
 ԾԼԸ, 14=Ս* Ա Լ*. Կա Տէր:
 ԾԼԹ, 8=Լ. Կա Տէր:
 ԾԼՁ, 10=Արար. թարգմ., Պ. Կա Տէր:
 ԾԾԱ, 3=Ս* Ա* Ո*. Կա ամենայն:

Հայերէն թարգմանությունը թվարկված 130 դեպքերում 63 անգամ համընկնում է լուկիանյան խմբագրությանը, որոնցից յոթում վերջինս ներկայացված է մեկ ձեռագրով կամ բնագրով: Այնուհետև ըստ համապատասխանությունների հաճախականության զալիս են՝ խառը (53 անգամ. 18-ը մեկ ձեռ. կամ բնագր.), արևմտյան (47 անգամ. 17-ը մեկ ձեռ. կամ բնագր.), ստորինեգիպտական (35 անգամ. 24-ը մեկ ձեռ. կամ բնագր.), որոգինյան (34 անգամ. 28-ը մեկ ձեռ. կամ բնագր.) և վերինեգիպտական (28 անգամ. 20-ը մեկ ձեռ. կամ բնագր.) խմբագրությունները⁷⁰: Ինչպես տեսնում ենք, այս ցուցանիշով ևս հայերեն թարգմանությունը ամենաշատ համապատասխանու-

№ 180) սկզբնապես, ըստ երևույթին, հայերեն մյուս ընդօրինակությունների մեմն, եկել է տն, որը սակայն այժմ ջնջված է:

⁷⁰ Պեշիտտային հայերեն թարգմանությունը համընկնում է 57 անգամ:

⁶⁹ Ոսկանը, վերցնելով լատինական բնագրից, իր իրատարակության մեջ դրել է անտառի ընթերցվածը: յրա օգտագործած ձեռագրում (Մատենադարան,

թյուններ ունի լուկիանյան խմբագրության հետ: Ուստի բնական է ենթադրել, որ սաղմոսների հայե-
նեմ թարգմանության սկզբնագիրը Յոթանասնից
բնագրի լուկիանյան խմբագրությունն է: Սակայն
այս ենթադրությունը հաստատելու դժվարություն
պետք է կարողանալ բացատրել, թե ինչու մնացած
է 67 դեպքերում հայերեն թարգմանությունը շեղվում է
լուկիանյան բնագրից: Ծեղումների մի զգալի մասը
բացահայտորեն արդյունք է մտամալության, այսինքն
այն բանի, որ հայերեն թարգմանությունը և նրան
համապատասխանող բնագրերը իրարից անկախ են
թարգմտվել են սաղմոսների մուսմամման հատվածների
ազդեցությամբ: Դրանք են՝ ԼԱ, 3 (ԻԱ, 15, 18-ից)。
ԼԴ, 18 (ԻԱ, 28-ից)。
ԼԴ, 27 (ԿԹ, 5-ից)。
ԾԲ, 2 (ԺԳ, 1, 8-ից)。
ԾԵ, 5 (ԾԵ, 12-ից)。
ԿԲ, 12 (Ի, 8-ից)。
ՀԱ, 19 (ԼԲ, 21, 24, 10, 18, 21-ից)。
ԶԵ, 14 (ԾԳ, 5-ից)。
ՂԵ, 5 (ԽԶ, 7-ից)⁷¹。
ԾԺԴ, 6 (ԾԺԴ, 6-ից)。
ԾԺԵ, 24 (ՂԴ, 1-ից)。
ԾԺԶ, 28 և ԾԺԸ, 7 (ԾԺ, 1, ԾԼԵ, 1-ից)。
ԾԻԲ, 1 (ԻԴ 1, 2Ե, 4-ից)。
ԾԼԴ, 1 (ԾԼԴ, 1-ից)。
ԾԼԴ, 8 (ՀԼ 51-ից)。
ԾԼԴ, 9 (ԾԼԵ, 15-ից)。
ԾԼԵ, 24 (ԺԶ 14, ԽԳ, 8, ԾԶ, 2-ից)。
ԾԼԸ, 14 (ԾԺ, 1, ԾԼԵ, 1-ից)⁷²։
Հաշվից պետք է համել, ըստ երևույթին, մասն ալն դեպքերը, երբ հայերեն թարգմանությունը համապատասխանում է ոչ լուկիանյան բնագրերին ՏԵր և ամենայն բաների առկայությամբ կամ բացակայությամբ. է, 87²։ ԺԵ 40. ԺԸ, 18. ԺԹ, 47²։ ԻԱ, 28. ԻԴ, 21. Հ, 14. ՀԱ, 177²։ ՀԵ, 18. ՀԹ, 8, 18. ԶԸ 28. ՂԵ, 1. ԾԺԱ, 4. ԾԺԵ 4. ԾԺԸ, 6, 85, 97, 1887²։ ԾԼԴ, 8. ԾԼԵ, 4. ԾԼԸ, 5. ԾԽԶ, 10: «Խուսափում կրկնությունից» դրվագում տեսանք, որ հայերեն թարգմանությունը ազատ է վարվում այդ բաների գործածության հետ և, հետևաբար, դրանք չեն կարող կոպիտ հանդիսանալ բնագրերի կապը բացահայտելու գործում: Եվ վերջապես, «ոչ լուկիանյան» ընթերցվածներից մի քանիսը հայերեն թարգմանությունը կարող էր ստանալ խառը խմբագրությունից և, ինչպես կոտենենք հաջորդ դրվագում, Պեշիտոսայից: Այնուամենայնիվ որքան էլ բացատրություններով կրճատենք լուկիանյան բնագրից շեղվող և մյուս խմբագրություններին համապատասխանող հայերեն ընթերցվածները, մինչև 195² չի, մնում են որոշ դեպքեր, որոնք այնև հայերեն թարգմանությանն առանձնահատկություններով հնարավոր չէ բացատրել: Ուստի առավել քան բնական է Հ. Ամասյանի կարծիքը «մեր ընկալյալ բնագրում հունարեն սկզբնագրի հետքերի» անմիատարրության մասին, ըստ որի՝ «...կամ մեր թարգմանիչներն իրենց ձեռքի տակ միաժամանակ ունեցել են մասն տարբեր բնագրեր, կամ էլ թարգմանությունների վրա հետագայում ուղղումներ են կատարվել տարբեր բնագրերի

հետևողությամբ: Ավելի հավանական է այս վերջինը»⁷³: Սակայն այս տեսակետը որոշ լրացում է պահանջում: Նախ, հունական խմբագրություններն իրենք էլ միատարր չեն. հաճախ է պատահում, որ միևնույն խմբի որոշ ձեռագրեր շեղվում են իրենց մայր-օրինակից և համընկնում այլ խմբագրությունների: Երկրորդ, մեզ ճշտությամբ հայտնի չեն հունարեն խմբագրություններն իրենց մասնական տեսքով, քանի որ նրանք հետագայում ենթարկվել են փոփոխությունների. լուկիանյան բնագիրն էլ ժամանակի ընթացքում որոշ չափով կորցրել է իր դեմքը⁷⁴: Երրորդ, որ մասնավորապես չափազանց կարևոր է, սաղմոսների լուկիանյան խմբագրության ձեռագրերի մեծ մասը դեռևս չի դրված գիտական շրջանառության մեջ⁷⁵: Այսպիսով, երբ հայերեն թարգմանությունը շեղվում է մեզ հայտնի լուկիանյան բնագրից և համընկնում այլ խմբագրությունների, դա դեռևս չի ճշմանակում, որ մենք գործ ունենք ոչ լուկիանյան ընթերցվածի հետ:

Հայերեն թարգմանության մեջ «հետագայում տարբեր բնագրերի հետևողությամբ ուղղումներ» կատարելու ապացույցը գուցե պետք է փնտրել այնտեղ, որտեղ հայերեն ընթերցվածությունները պարունակում են հունարեն սկզբնագրի և՛ ընթերցվածը, և՛ տարբեր ընթերցվածը: Այսպես.

Ը, 7. ձեռակերտաց⁷⁶ (2 ոմանք՝ ամենայն ձեռակերտաց):

Թ, 18. զաղօթս (2 ոմանք՝ զաղաղակ):

ԺԳ, 1, 3. գբաղորտիւն (2 ոմանք՝ գբարի):

ԺԳ, 6. ՏԵր (2 ոմանք՝ Աստուած):

Ի, 5. յաիտեանս յաիտեանից (2 ոմանք՝ յաիտեանս և յաիտեանս յաիտեանից):

ԻԵ, 4. ՏԵր (Մատենադարան, ձեռ. 195՝ չիք):

ԻԸ, 11. ՏԵր (2 ոմանք՝ չիք):

ԽԴ, 8. զամօրեմութիւն (Մատենադարան, ձեռ. 142՝ զամիրաութիւն):

ԿԹ, 5. ՏԵր (2 ոմանք՝ չիք):

Հ, 18. պատկառեսցեն (2 ոմանք՝ պակասեսցեն):

ՀԱ, 12. ի ձեռաց (2 ոմանք՝ չիք):

ՀԸ, 8. ՏԵր (2 ոմանք՝ չիք):

ԾԳ, 24. ստեղծութեամբ (2 ոմանք՝ ստացութեամբ):

ԾԼ, 8. բարձր եղէց (2 ոմանք՝ ցնծացաց, բարձր եղէց)⁷⁷:

ԾԺԵ, 3. զի բարի է (2՝ չիք, 1860 և 1895 թթ. հրատ.՝ կա):

ԾԺԸ, 64. քով ՏԵր (2 ոմանք՝ Տեառն):

ԾԺԸ, 151. պատուիրանք (2 ոմանք՝ ճանապարհք):

⁷³ Հ. Ամասյան, մշվ. աշխ., էջ 80:

⁷⁴ Rahfs, S. 69.

⁷⁵ Ամ, S. 61.

⁷⁶ Ընթերցված են այն ընթերցվածները, որոնք մեր կարծիքով հայերեն թարգմանության համար մասնական են. եթե ընթերցվածը չի ընթերցված, ճշմանակում է մախմալական ենք համարում փակագծի միջինը:

⁷⁷ Այստեղ հայերեն որոշ ընթերցվածություններում հունարեն բնագրի ընթերցվածը և տարբեր ընթերցվածը դրված են կողք-կողքի:

⁷¹ Թեև այս երկու ընթերցվածները կան մասն լուկիանյան մեկական բնագրերում, բայց մույնպես, ըստ երևույթին, մասնակությամբ:

⁷² Այս չորս ընթերցվածները չնայած համապատասխանում են մասն լուկիանյան հատուկներ բնագրերի, այնուամենայնիվ կարող են ամբիջական կապի արդյունք չլինել:

ՄԻՒԻ, 13. լամենայն (Մատենադարան, ձեռ. 142՝ չիք):

ՄԾԱ, 4. Ի հօտէ (Մատենադարան, ձեռ. 142՝ չիք): Այստեղ էլ, իհարկե, պետք է հաշվի առնել, որ տարբերակներն փոխարինված են և հայերեն ընդօրինակությունները իրարից անկախ կարող էին մասնակությամբ փոխանցել սաղմոսների այլ հատվածներից, ինչպես, Ը, 7 (Ը, 8-ից). ԺԳ, 1, 3 (ԾԲ, 2, 4-ից). Զ, 13 (ԿԹ, 3-ից). ԾԳ, 24 (ԾԴ, 21-ից). ԾԺԷ, 3 (ԾԺԷ, 2, 4-ից): Անուշադրության չպետք է մատնել նաև հայերեն թարգմանության մեջ Տեր և ամենայն բառերի գործածության առանձնահատկությունը. ԻԷ, 4, ԻԸ, 11. ԿԹ, 5. ՀԸ, 8. ԾԺԸ, 64. ՄԻՒԻ, 13: Մնացած դեպքերում հնարավոր է, որ առանձին ընդօրինակությունների հեղինակներ իսկապես ուղղումներ են կատարել ըստ իրենց ձեռքի տակ եղած հունարեն բնագրերի: Բայց ինչպես տեսնում ենք, այդ ուղղումները ոչ թե հետևողական խմբագրական աշխատանքի արդյունք են, այլ սաղմոսների հայերեն բնագրի ամբողջական տեքստի վրա չազդող պատահական փոփոխություններ⁷⁶:

Կամ տեղեկություններ այն մասին, որ սաղմոսների հայերեն թարգմանության վրա ԺԲ դարում ինչ-որ աշխատանք է կատարել Հովհաննես Սարկավագ Իմաստասերը: Այդ է վկայում, օրինակ, հետևյալ ձեռագրական հիշատակարանը. «Այս Սարկավագ՝ այդ սուրբ և տեսող և գուարթերեն՝ լի հոգով... սա վըշտացել էր ի բագում ժամանակս վասն այլալմանս Սաղմոսիս. և ոչ գիտել զեկս իրացն թե ուստ ուստեք ճշգրտեսցէ. և ապա մտեալ ի յարկելոս գրեանն որ ի Հաղթատ՝ զամենայնն որոմնաց. և ապա հուսկ քան զամենայն գրեանս ի ներքոյ՝ եզիտ թարգմանագիր սաղմոսարան ջիւնջ և նուազ գրով. և առեալ զայն խնդութեամբ՝ համբուրեաց, և եղ ի վերայ աշաց իրոց. և ապա արկեալ ձեռն ի գործ՝ բացալատեաց անտի զծածկեալ զամեն և զիսցեալ աղբիւրն. և ցրուեաց ընդ ամենայն սահմանս Հայաստանայց զայս օրինակ»⁷⁷: Այնհայտ է, որ Հովհաննես Իմաստասերի կատարած աշխատանքը ոչ թե խմբագրական բնույթի է եղել, այլ նպատակ է ունեցել անաղարտ պահել սաղմոսների հայերեն թարգմանության սկզբնական բնագիրը:

Հետևողական խմբագրական աշխատանքի հետքեր նկատվում են միայն սաղմոսների վերնագրերում: Այսպես, օրինակ, Ե, 1 համարում **վիճակեցոց** բառի փոխարեն Զոհրապյանի ձեռագրերից ոմանք ունեն **ժառանգաւորաց**, որի ի հայտ գալը հնարավոր չէ բացատրել ոչ գրչականորեն, ոչ էլ մասնակությամբ: Պարզապես հետագայի մի խմբագիր, շփոթ չափով բառի սկզբնական թարգմանությունը սխալ

համարելով, ուղղել է **ժառանգաւորաց**: Նույն բանը կատարվել է նաև հետևյալ վերնագրերում. Լ, 1 **էշտեցեալ**—**նահատակութիւն գովութեան**, 2 ոմանք՝ **զարմացման**. ԿԸ, 1 **տօն շնչեալացեալ**—**զատանցեցոց**, 2 ոմանք՝ **փոփոխմանց**. ՄԱ, 1 **տօն քաջոց**—**ուրկի**, 2 ոմանք՝ **աղբատի**. ՄԺԱ, 1 **շփոթեցի**—**ապաշխարութեան**, 2 ոմանք՝ **վերադարձութիւն**. ՄԺԹ, 1—ՄԼԳ, 1 **օծի**—**օրհնութիւն**, 2 ոմանք՝ **երգ**. ՄԼ, 1—ՄԼԳ, 1 **շաջնաւոյ**—**աշտիճանաց**, 2 ոմանք՝ **չուց**⁸⁰: Մատենադարանի № 195 ձեռագրում նույնիսկ տեղ է գտել հունարեն **շաշն** բառի **փառնոս** տառադարձությունը՝ **սաղմոս**-ի փոխարեն (ՀԸ, 1): Բացահայտ խմբագրական միջամտության որոշ ընդօրինակություններ մի շարք վերնագրերում բաց են թողել զուտ լուկիանյան **«անվերնագիր ի հեքրայեցոց»** (ἀνεπίγραφος πρὸς ἑξοριστοὺς) ընթերցվածը. տե՛ս ԼԲ, 1. Հ, 1. Դ, 1. ԴԲ, 1. ԴԳ, 1. ԴԴ, 1. ԴԵ, 1. ԴԶ, 1⁸¹. ՄԼԶ, 1: Այնուամենայնիվ որքան էլ սաղմոսների վերնագրերը խմբագրված լինեն, ձեռագրերում պահպանված նախնական ընթերցվածները վկայում են, որ նրանք նույնպես իրոք են լուկիանյան խմբագրությունից: Վերը, հունարեն սկզբնագրի բառային տարբերակները ընկնելիս, մենք գիտակցաբար ընդգրկեցինք վերնագրերի նյութը, քանի որ վերջիններս զգալի փոփոխություններ են կրել նաև մասնակության հետևանքով: Եթե համենայն դեպս համեմատենք նաև վերնագրերի բառային տարբերակները, միևնույն է, կտեսնենք, որ այստեղ էլ հայերեն թարգմանությունը որպես կանոն համընկնում է լուկիանյան խմբագրությանը⁸²:

Այսպիսով, թվում է, քերված փաստերից կարելի է հանգել միայն մի եզրակացության, որ սաղմոսների հայերեն թարգմանության սկզբնագիրը Յոթանասնից բնագրի լուկիանյան խմբագրությունն է: Այս իրողությունը, ըստ երևույթին, պարզ է եղել Ա. Ռալֆսի՝ սաղմոսների հունարեն բնագրի հրատարակչի համար, քանի որ նա, տողատակը չձանաթարմանելու պատճառաբանությամբ (պետք է հիշել, որ այստեղ լուկիանյան խմբագրությունը առանց այն էլ ներկայացված է ամենաշատ ընդօրինակություններով), հայերեն թարգմանությունը չի ընդգրկել իր հրատարակության մեջ⁸³: Հայերեն թարգմանության և լուկիանյան

⁸⁰ Թերևս շփոթված է **շաջնաւոյ** բառի հետ:

⁸¹ ԴԳ, 1. ԴԴ, 1. ԴԵ, 1 և ԴԶ, 1 համարներում «անվերնագիր ի հեքրայեցոց» ունեն ոսկանյան հրատարակությունը և նրա հիմք-ձեռագիրը (Մատենադարան, № 180):

⁸² Հմտ. ԺԴ, 1. ԼԴ, 1. ԼԶ, 1. ԽԱ, 1. ԽԶ, 1. ԽԸ, 1. Կ, 1. ԿԴ, 1. ՀԱ, 1. ԶԸ, 1. ԴԱ, 1. ԴԶ, 1. ԴԹ, 1. ԾԲ, 1. ԾԻԶ, 1. ԾԼԷ, 1. ԾԽԴ, 1:

⁸³ Rahlfs, S. 16—17: Ընդհանրապես Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության սկզբնագրի վերաբերյալ հայագիտության մեջ արտահայտվել են այնպիսի կարծիքներ: Որպես աղբյուրիսն ճշվել են լուկիանյան, կեսարյան և նույնիսկ աղեքսանդրյան հունարեն խմբագրությունները:

⁷⁸ Հասկանալի է, որ հետագայում՝ սաղմոսների հայերեն մյուս ընդօրինակություններն ուսումնասիրելիս, կարող են ևս մի շարք այսպիսի դեպքեր բացահայտվել:

⁷⁹ Փ. Զարբհանյան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 219:

յան խմբագրության կապը գուցե հիմնավորված է Յոթանասնիցին նվիրված մրա եռամստոր ուսումնասիրության մեջ, որը դժբախտաբար մեզ անհասանելի մնաց Խորհրդային Միության փրատարականներում չլինելու պատճառով⁸⁴։ Ինչևէ, հայերեն թարգմանության ընդգրկումով Ռաֆայի հրատարակությունը կարող էր միայն շահել, քանի որ ամուրամալի է մրա դերը լուկիանյան խմբագրության սկզբնական բնադրը վերականգնելու գործում⁸⁵։ Դեռևս անցյալ դարի վերջին ուսումնասիրողները Իվան Եվանկո Եսայու գրքի առթիվ մշտել է «Ծատ դեպքերում հայերեն թարգմանության ցուցմունքները կարող են վճռական ձայն ունենալ լուկիանյան այս կամ այն ընթերցվածի մասնակցական կամ տեսքը որոշելու գործում», և հատկապես հունարեն ընդօրինակությունների անհամաձայնության ժամանակ⁸⁶։ Պատահական չէ, որ Եսայու գրքի Յոթանասնից բնագրի գլխիմզեմյան հրատարակության մեջ հայերեն թարգմանությանը պատշաճ տեղ է հատկացված⁸⁷։

8. ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՇԻՏՏԱՆ

Նախորդ դրվագում արդեն առիթներ ունեցանք աղմուսների հայերեն թարգմանության առանձին ընթերցվածների բացատրության համար դիմելու Աստվածաշնչի ասորերեն բնագրի՝ Պեշիտտայի օգնությանը։ Ինչպես տեսանք, երբեմն հայերեն թարգմանությունը համընկնում է ոչ լուկիանյան որևէ խմբագրության և մրա կողքին՝ միայն Պեշիտտային։ Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ հազվադեպ չեն մասնակցում դեպքերը, երբ հայերեն թարգմանությունը և Պեշիտտան մեկուսի հակադրվում են բոլոր մյուս բնագրերին։ Այսպես, հայերեն թարգմանության մեջ չորս անգամ հունարեն *ἀνδρώπων* (= մարդկան) բառի դիմաց դրված է որդիս մարդկան։

ԺԶ, 4. Մի խուսեցի բերանիս
իմ գործս որդիս մարդկան։

μὴ λαλήσῃ τὸ στόμα μου
τὰ ἔργα τῶν ἀνδρώπων

ԿԷ, 19. Առ ասար բաշխեաց պարգևս և ետ որդիս մարդկան։

ἐλαβες δόματα ἐν ἀνδρώπων (ասար, ἀνδρώποις)

ԾԺԳ, 4 և ԸԼԴ, 15. Կուրք հեթանոսաց... ձեռագործք են որդիս մարդկան։

τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν...
ἔργα χειρῶν ἀνδρώπων.

Այս փաստը ուշադրություն է գրավում հատկապես այն պատճառով, որ Աստվածաշնչի հայերեն թարգ-

մանության մեջ հանդիպող որդիս մարդկան բառերի գործածության մնացյալ 48 դեպքերում Յոթանասնիցում ունենք մրանց համարժեքը՝ *υἱοὶ ἀνδρώπων*⁸⁸։ Ընդ որում, դրանցից 22-ը վկայված են աղմուսների բնագրում։ Սա ցույց է տալիս, որ մշտական չորս դեպքերում հայերեն թարգմանությունը կարող էր մարդկան բառի փոխարեն որդիս մարդկան դնել մասնակցությամբ։ Սակայն հմարավոր է մասնակցություն, ոչ ավելի անհավանական բացատրություն, եթե հաշվի առնվի ասորերեն մարդ բառի կազմության առանձնահատկությունը։ Ասորերենում՝ *ܢܕܝܐ* բառը մարդ հասկացության վերացական, հստակապես արտահայտությունն է և ինքնուրույն գործածությամբ չի կարող տալ որոշակի մարդու գաղափարը։ Դրա համար տեղի ունի է մույն արմատից կազմված *ܒܐܪ-ܢܕܝܐ* (հոգև. *bnay 'nday*) բառաբարդությունը (= մարդորդի), որն ամբողջության մեջ մշակվում է մարդ և թարգմանաբար այդպես էլ պետք է վերարտադրվի⁸⁹։ Սակայն բանաստեղծական խոսքում, ինչպես և աղմուսներն են, մրա բաղադրիչները կարող են ինքնուրույն մշակվել մարդու և թարգմանվել որդիս մարդկան։ Եթե չլինի մույնիսկ բանաստեղծական խոսքի հանգամանքը, միևնույն է, այդ բառի թարգմանությունը կապված է մեծ դժվարության հետ, քանի որ Պեշիտտայում մույն *bnay-nday* -ն գործածվում է և ազնվաբերում, երբ մյուս բնագրերը ունեն մարդ, և այն դեպքերում, երբ վերջիններս տալիս են որդիս մարդկան։ Ուստի բացատրված չէ, որ հայերեն թարգմանության վերոհիշյալ չորս ընթերցվածները թխում են Պեշիտտային։ (Շարունակելի)

⁸⁸ Երկու անգամ հարկ է զգացվում բացատրություն տալու։ Եսայու գրքի ԾԲ, 14 համարի «...անշքեցի տեսիլ քո ի մարդկան, և փառք քո յորդիս ի մարդկան» ընդգծված բառերի փոխարեն Աստվածաշնչի հունարեն հրատարակությունները սովորաբար դնում են *ἀνδρώπων*։ Թվում է, թե այստեղ գործ ունենք մույն երևույթի հետ, ինչ աղմուսների վերոհիշյալ չորս դեպքերում։ Սակայն Եսայու գրքի գլխիմզեմյան քննական հրատարակության տողատակում մշտված է, որ բազմաթիվ ձեռագրեր ունեն *υἱῶν ἀνδρώπων* ընթերցվածը։ Եվս մի փաստի հանդիպում ենք Իմաստության գրքի ԺԴ, 11 համարում, որտեղ մույնպես առաջին հայացքից թվում է, թե հայերեն որդիս մարդկան բառերի փոխարեն հունարենում ունենք միայն մարդկան (*ἀνδρώπων*)։ «...և ի կոնս հեթանոսաց այցելություն եղիցի, զի ի մեջ Խառնոց արարածոց ի գարշտթին եղեն, և ի գայթաղությունս որդիս մարդկան»։ Բայց աշուտի հայերեն թարգմանությունը պարզապես աղավաղված է՝ որդիս-ը պետք է դարձնել *նոց*, քանի որ Յոթանասնիցում (ինչպես մասնակցություն մյուս բնագրերում) ունենք՝ *...καὶ εἰς σκάνδαλα ψυχῆς ἀνδρώπων*։

⁸⁹ Ասորերեն *bar 'nday* բառը կազմությամբ մնում է հայերենի աղմուսների բառին, որը մույնպես ամբողջության մեջ մշակվում է ոչ թե Աղմուսի որդի, այլ մարդ։

⁸⁴ Septuaginta-Studien, herausgegeben von Alfred Rahlfs, drei Hefte, Göttingen, 1904—1911.

⁸⁵ Ռաֆայը հաշվի է առել հայերեն թարգմանության միայն մի ընթերցված (2, 1)։

⁸⁶ Иван Евсеев, *Взл. азбу.*, էջ 21։

⁸⁷ Septuaginta, *Vetus Testamentum Graecum*, Bd. XIV: *Isaías*, ed. Joseph Ziegler, Göttingen, 1939, II Auflage, 1967.

